

12. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2013 р. – Стат. бюлетень – К, 2014.
13. Годовой отчет Госагропрома УССР за 1990 г.
14. FAO Statistical Yearbook 2013. – Rome, 2013.
15. Agricultural statistics 2013. – Washington: 2013.
16. *Лупенко Ю.О.* Формування перспективної моделі сільського господарства України / Ю.О. Лупенко // Економіка АПК. – 2012. – № 11. – С. 10-14.
17. *Шубравська О.В.* Розвиток сільськогосподарського виробництва України: чинники зростання / О.В. Шубравська // Економіка АПК. – 2015. – № 5. – С. 5-11.
18. *Бондаревська К.В.* Тенденції розвитку аграрного сектору економіки України / К.В. Бондаревська // Економіка АПК. – 2014. – № 11. – С. 36-42.

Стаття надійшла до редакції 01.07.2015 р.

*

УДК65.011.8:338.432

*І.Г. КИРИЛЕНКО, доктор економічних наук,
член-кореспондент НААН,
заступник голови Комітету Верховної Ради України
з питань науки і освіти
В.Є. ІВЧЕНКО, заступник голови Комітету Верховної Ради України
з питань аграрної політики та земельних відносин
В.В. ДЕМ'ЯНЧУК, кандидат сільськогосподарських наук,
помічник-консультант народного депутата України Кириленка І.Г.*

Структурні реформи в аграрному секторі України

Постановка проблеми. Сучасні вітчизняні реалії дедалі відчутніше загострюють питання оптимізації шляхів подальшого розвитку аграрного сектору України як одного з найважливіших аспектів реалізації державної довгострокової політики, спрямованої на відродження національної економіки на засадах поглиблення її інтеграції зі світовою економічною системою, зокрема з ЄС, а також утвердження в нашій країні світових правових і демократичних цінностей, властивих сучасним розвинутим громадянським суспільствам світу.

Передусім це пов'язано з тим, що саме в Україні аграрний сектор через нинішні обставини стає вирішальною складовою економіки держави та вже відіграє надзвичайно важливу роль у забезпеченні її економічної й соціальної стабільності.

Нині аграрна галузь є єдиною складовою вітчизняної економіки, яка в умовах по суті воєнного стану та неминучого в цьому зв'язку економічного спаду продовжує демонструвати стабільність і певну перспективу зростання: у 2014 році саме в цьому сегменті національної економіки сформовано п'яту частину валового внутрішнього продукту держави та забезпечено майже 31% її зовнішньої торгівлі [2].

Важливо взяти до уваги й те, що близько третини населення України проживає у сільській місцевості та безпосередньо пов'язане з виробництвом аграрної продукції, що надає аграрному загалу країни додаткової ваги як суттєвому чиннику формування громадянського суспільства і забезпечення соціальної стабільності в Україні.

Слід також зауважити, що, на відміну від промисловості, де процеси роздержавлення та подальшої трансформації власності на основні засоби виробництва набули стрім-

© І.Г. Кириленко, В.Є. Івченко, В.В. Дем'янчук,
2015

кого розвитку вже в перші роки незалежності, в аграрному секторі ці процеси відбувалися значно повільніше і на даний час все ще не завершені.

У свою чергу це об'єктивно гальмує інноваційні процеси, провокує інституційну кризу галузі, веде до уповільнення темпів виробництва, загострення диспаритетних явищ тощо.

Особливу стурбованість викликає нарощування обсягів вітчизняного експорту сільськогосподарської сировини, зокрема зерна, оскільки ситуація на світовому продовольчому ринку в цьому сегменті достатньо швидко змінюється, і в разі відсутності адекватної довгострокової стратегії розвитку галузі продовження реалізації чинної концепції розвитку аграрного сектору вітчизняної економіки може мати наслідком істотне зменшення прибутковості галузі [4].

Мета статті – вивчення та аналіз тенденцій виробництва аграрної продукції у сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення протягом 1990–2014 років відповідно до заходів, що їх було здійснено в ході реалізації аграрної реформи в Україні. За результатами досліджень запропоновано оцінки сучасного стану галузі, а

також пропозиції щодо її розвитку на довгострокову перспективу.

Виклад основних результатів дослідження. Основний зміст аграрної реформи в Україні в період її новітньої історії полягав у ліквідації державної власності на землю, старих форм господарювання, приватизації земель сільськогосподарського призначення та здійсненні господарської реформи, якою передбачалося забезпечити розвиток нових форм господарювання в аграрному секторі й сучасної інфраструктури аграрного ринку. Також було скасовано державне замовлення на аграрну продукцію, а натомість запроваджено систему державної підтримки галузі, якою, зокрема, передбачено застосування пільгових режимів оподаткування вітчизняних виробників [1] (фіксований податок, особливий режим справляння ПДВ та ін.).

Ці та ряд інших ринкових підходів власне й стали основними засадами для розвитку аграрної галузі в Україні протягом останніх 24 років.

Слід зазначити, що від набуття Україною незалежності обсяги виробництва вітчизняної сільськогосподарської продукції поки що не досягли рівня 1990 року (рис. 1), і тому є багато, в т.ч. й об'єктивних, причин.

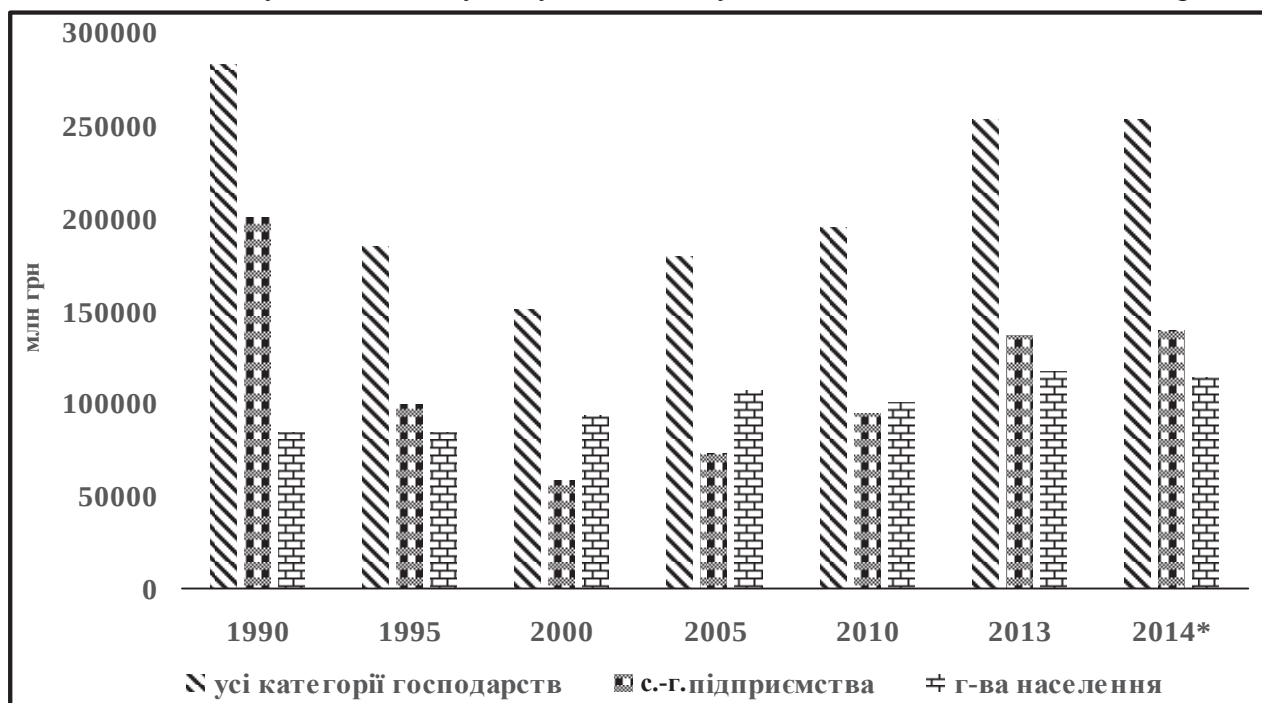

Рис. 1. Валова продукція сільського господарства України у 1990 – 2014 рр. у постійних цінах 2010 р. (*дані за 2014 р. наведені без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя)

Джерело: Державна служба статистики України.

Стійкий тренд на зростання, що розпочався з 2000 року, зумовлений, передусім, запровадженням Указу Президента України від 3 грудня 1999 р. № 1529 «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки», що забезпечило розвиток саме приватної системи господарювання в галузі. Вона полягала у ліквідації системи колективних сільськогосподарських підприємств, запровадженні нових, приватних форм господарювання, поширенні оренди насамперед розпайованих земель сільськогосподарського призначення. В результаті ставка на приватну ініціативу себе цілком виправдала, адже протягом лише 2001–2005 років зростання галузі становило майже 19%.

А за результатами 2014 року у вартісному виразі обсяг валової продукції сільського господарства України досяг рівня 252924,4 млн грн (у постійних цінах

2010 р.), що становило 93,2% до відповідного показника 1990 року.

Але при цьому треба зазначити, що обсяги валового виробництва продукції рослинництва й тваринництва у 2014 році становили – відповідно 127,4 та 57,1% до рівня 1990 року. Також доцільно додати, що за період із 1990 року питома вага продукції сільськогосподарських підприємств у загальному по державі обсязі валової продукції сільського господарства знизилася з 70,4 до 55%, а частка продукції господарств населення збільшилася з 29,6 до 45%.

За цей період у вартісному виразі у сільськогосподарських підприємствах обсяги виробництва продукції рослинництва знизилися на 10,7%, а тваринництва – зменшилися у 2,4 раза. Водночас у господарствах населення обсяги продукції рослинництва збільшилися у 2,6 раза, а тваринництва зменшилися на 25,8% [2].

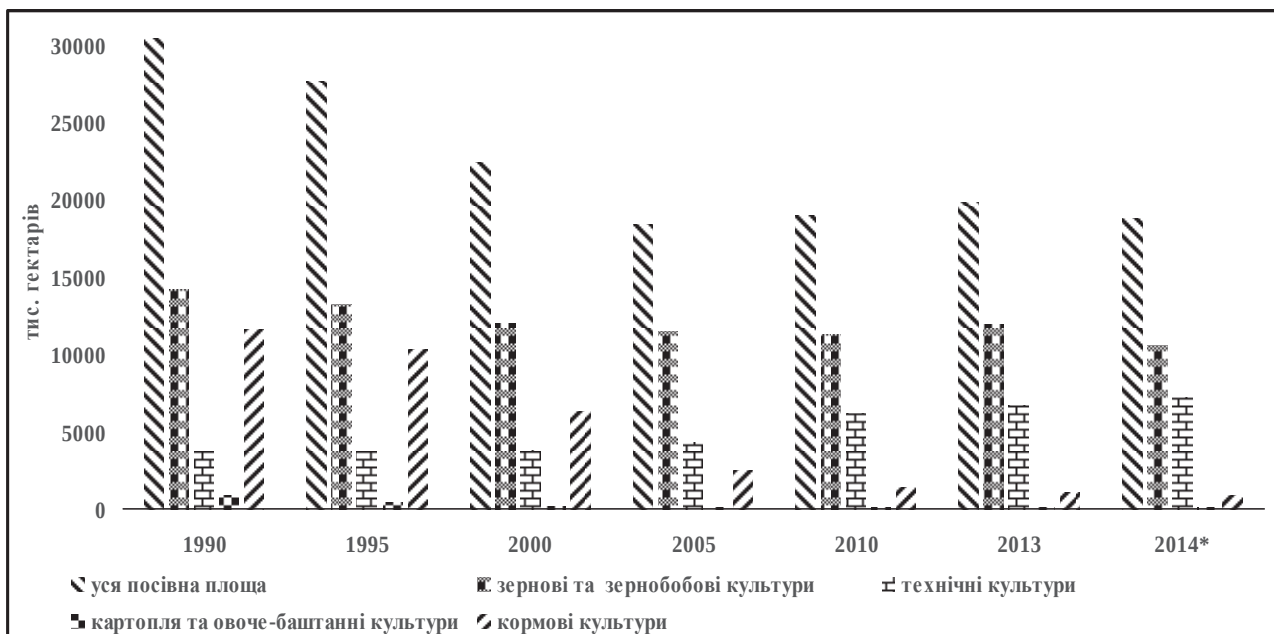

Рис. 2. Посівні площі сільськогосподарських культур у сільськогосподарських підприємствах України у 1990 – 2014 рр. (*дані за 2014 р. наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя)

Джерело: Державна служба статистики України.

Важливо підкреслити, що за цей період суттєво змінилася також структура посівних площ у сільськогосподарських підприємствах (рис. 2).

Якщо у 1990 році зерновими та зернобобовими засівали 46,6% площ, технічними культурами – 12,2, картоплею й овоче-

баштаними – 3, кормовими – 38,1%, то у 2013-му – 60,3, 34, 0,4 та 4,7% відповідно.

У результаті в 2013 році обсяг виробництва зернових і зернобобових культур (рис. 3) навіть перевищив рівень 1990 року – 49659 тис. т проти 49563,8 тис. т, виробництво цукрових буряків знизилася до 9,1 млн т (у 4,9 раза), картоплі – до 659,4 тис. т

(у 7,3 раза), овочів – до 1158,7 тис. т (у 4,2 раза), плодів та ягід – до 444,2 тис. т (у 3 рази), винограду – до 384,2 тис. т (у 1,7 раза). Проте виробництво олійних культур зросло до 14,4 млн т (у 5,2 раза), у т. ч. соняшнику – до 9445,8 тис. т (у 3,8 раза), сої – до 2606 тис. т (у 26,2 раза), ріпаку – до 2,3 млн. т (у 17,7 раза).

Зрозуміло, що в умовах відсутності потужного, з мотивуючими закупівельними цінами державного замовлення на продово-

льчу сировину, доступу до вигідних кредитних ресурсів, невисокого рівня купівельної спроможності на внутрішньому ринку, занедбаності переробної промисловості й інших чинників – відбулася потужна комерціалізація вітчизняного сільського господарства.

Об'єктивно значно затратніше тваринництво (особливо м'ясне скотарство) поступово але невпинно витіснилося рентабельнішим зерном і особливо соняшником.

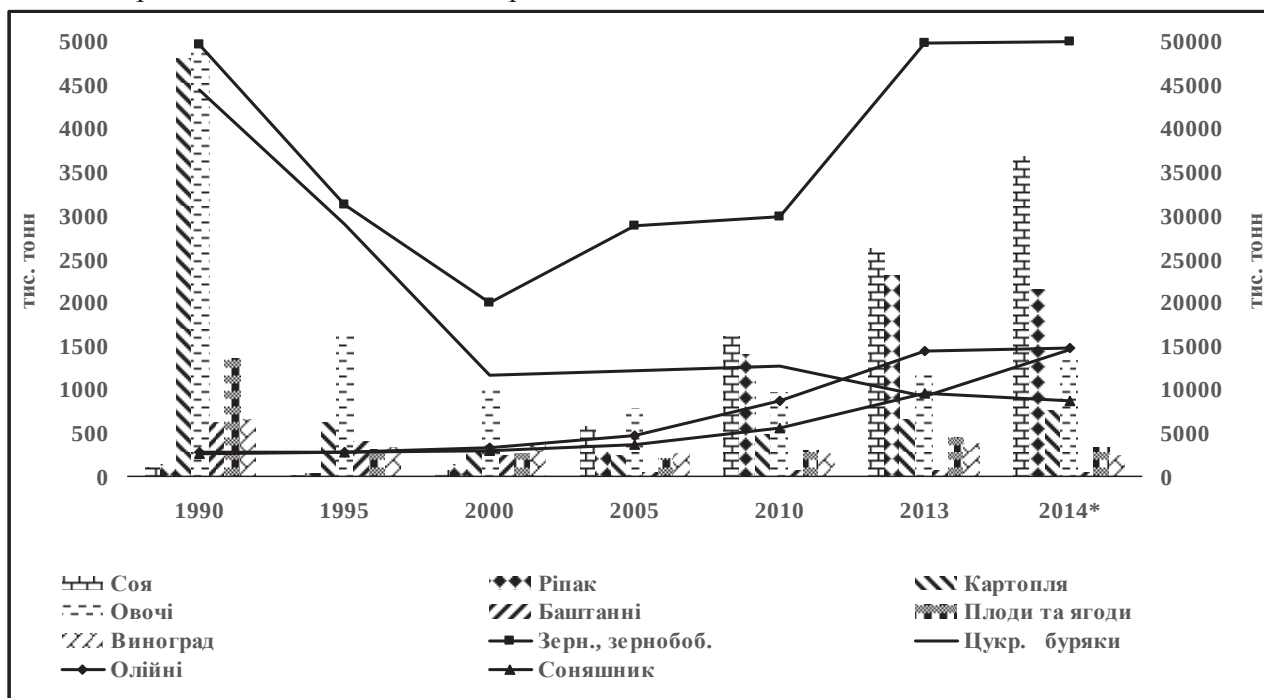

Рис. 3. Динаміка виробництва основних видів сільськогосподарських культур у сільськогосподарських підприємствах України у 1990–2014 рр. (*дані за 2014 р. наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя)

Джерело: Державна служба статистики України.

Ці взаємозв'язані зміни у структурі виробництва сільськогосподарської продукції в нових агропідприємствах супроводжувалися по суті руйнацією галузі тваринництва (рис. 4).

Протягом 1990–2013 років поголів'я великої рогатої худоби зменшилося на 19576,8 тис. гол. (у 14 разів), у т. ч. корів – на 5616,4 тис. гол. (у 10,8 раза). Поголів'я свиней зменшилося на 10514,3 тис. гол. (у 4 рази). І лише поголів'я птиці після періоду його різкого зменшення у 1990–2000 роках у 2014 році практично досягло рівня 1990 року (132072,5 тис. гол. проти 132966,6 тис. гол.). І це логічно, адже галузь має швидкий обіг капіталу та постійну й по-

тужну бюджетну підтримку, особливо протягом 2006–2009 років.

Але кардинальна зміна базового ресурсу тваринництва (поголов'я худоби) продовжує відчутно позначатися на обсягах виробництва продукції тваринництва (рис. 5).

Так, упродовж 1990–2013 років виробництво молока у сільськогосподарських підприємствах зменшилося з 18,6 до 2,58 млн т (у 7,2 раза), в цілому виробництво м'яса знизлося у 2,2 раза – до 1,44 млн т. При цьому виробництво яловичини й телятини зменшилося з 1,8 млн т до 110,5 тис. т (у 16,4 раза), свинини – з 893,7 до 362,3 тис. т (у 2,5 раза), а виробництво м'яса птиці збільшилося з 356,8 до 966,6 тис. т (у 2,7 раза).

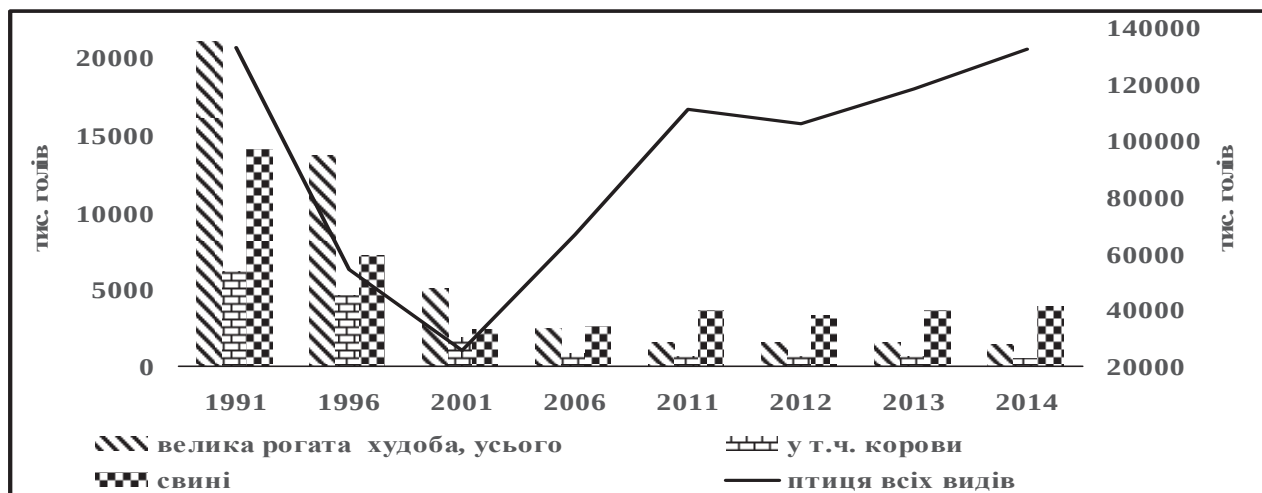

Рис. 4. Динаміка поголів'я худоби та птиці у сільськогосподарських підприємствах у 1991–2014 рр. (на 1 січня)

Джерело: Державна служба статистики України.

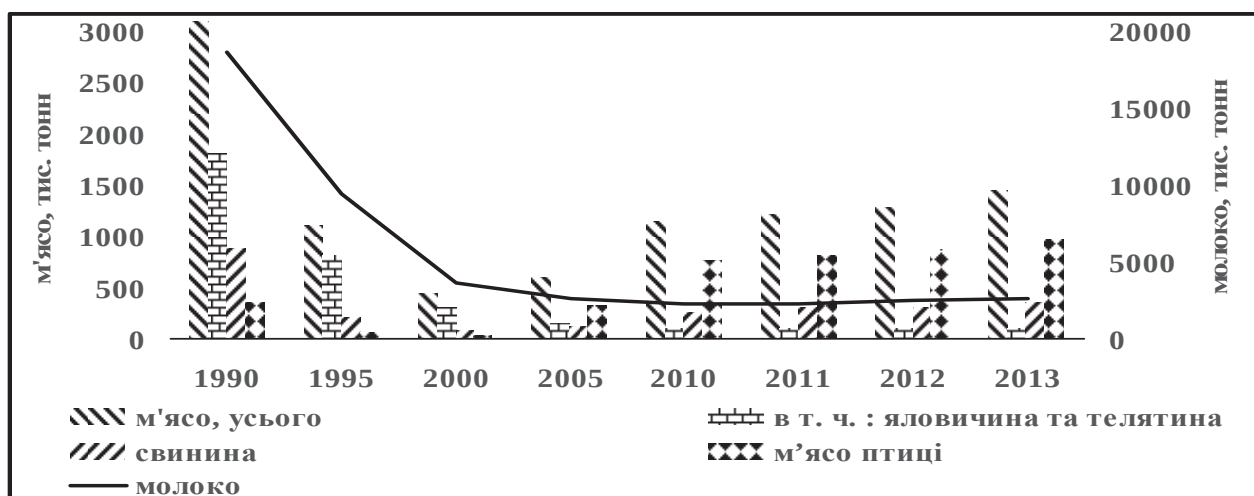

Рис. 5. Виробництво молока та м'яса (у забійній масі) у сільськогосподарських підприємствах у 1990–2013 рр.

Джерело: Державна служба статистики України.

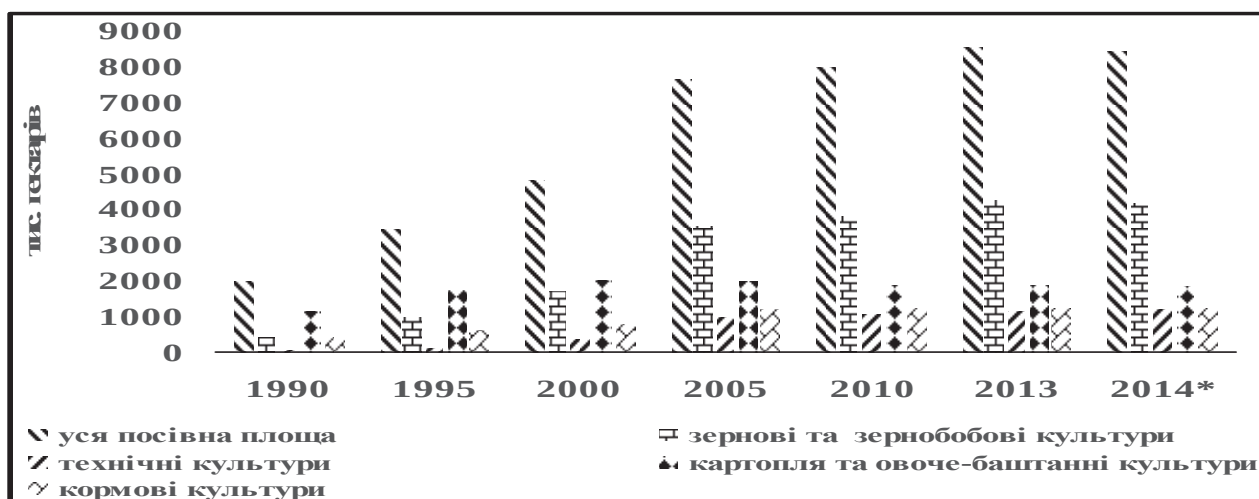

Рис. 6. Посівні площі сільськогосподарських культур у господарствах населення України у 1990–2014 рр. (*дані за 2014 р. наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя)

Джерело: Державна служба статистики України.

Водночас протягом 1990–2013 років завдяки приєднанню своїх паїв до ОСГ площі посівів сільськогосподарських культур у господарствах населення України (рис. 6) зросли на 6533,9 тис. га (у 4,3 раза): зернових і зернобобових – на 3869,7 тис. га (у 10,8 раза), технічних – на 1107,2 тис. га (у 37,7 раза), картоплі й овоче-баштанних культур – на 727,3 тис. га (на 63%).

У господарствах населення у 1990 році співвідношення площ посівів зернових і зернобобових, технічних, картоплі й овоче-

баштанних та кормових культур становило – відповідно 19,8; 1,5; 58,1; 20,6%, а в 2013-му – 50; 13,4; 22,1; 14,5%.

Зазначимо, що ці зміни були зумовлені переважно потребами внутрішнього ринку й наявності забезпеченого попиту на продукцію, що вироблялася. Ще раз підкреслимо: економічно не вигідно великим виробникам продукція поступово перемістилася в господарства населення, які, зрозуміло, знаходяться у більш вигідніших податкових умовах.

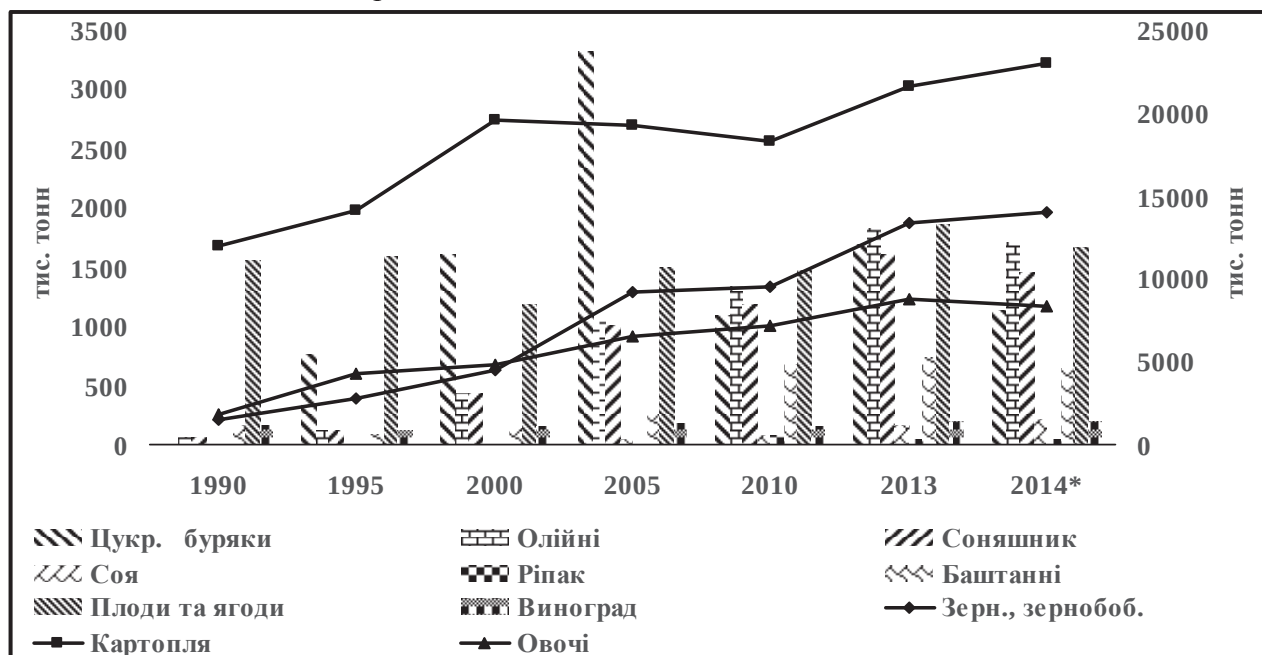

Рис. 7. Динаміка виробництва основних видів сільськогосподарських культур у господарствах населення України у 1990–2014 рр. (*дані за 2014 р. наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя)

Джерело: Державна служба статистики України.

Так, виробництво продукції рослинництва в господарствах населення (рис. 7) у 2013 році, зокрема зернових і зернобобових культур, становило 13,4 млн т, що у 9,3 раза перевищило обсяги їх виробництва у 1990 році, олійних культур – збільшилося до 1,82 млн т, зокрема соняшнику – 1,6 млн т, що відповідно у 30 та 26 разів більше від їх виробництва у 1990 році. Слід також зазначити, що до 2000 року в господарствах населення практично не вирощували сою й ріпак у комерційних цілях, а в 2013-му їхнє виробництво становило – відповідно 168,3 та 45,2 тис. т, у 2014-му – 207,3 і 48,5 тис. т. Виробництво цукрових буряків у господарствах населення у 2013 році зросло до 1688,6 тис. т (проти 2,8 тис. т у 1990-му),

картоплі – до 21,6 млн т (в 1,8 раза більше від 1990-го), овочів – до 8,7 млн т (у 4,9 раза). Також зросло виробництво й традиційних для особистих господарств населення культур – баштанних – до 730,5 тис. т, плодів та ягід – до 1,8 млн т і винограду – до 191,2 тис. т, що перевищує обсяги, одержані у 1990 році, в 4,3, 1,2 раза та 12,1% відповідно.

У результаті на продовольчих селянських базарах зросли обсяги реалізації «домашньої» олії, овочів, фруктів, стабільно насиченим і задоволеним є попит на свіже м'ясо, молоко, яйця, що забезпечується достатньою власною кормовою базою, особливо зернофуражем. А тому цілком логічно, що за даними Державної служби статистики

Україні [2] нині в господарствах населення зосереджена більша частина поголів'я худоби та птиці: на початок 2014 року вони утримували 68,3% поголів'я великої рогатої худоби (у т. ч. корів – 77,5%); 51 – свиней; 85,7 – овець і кіз; 42,6% птиці всіх видів. Отже, основний ресурс розвитку тваринництва наразі зосереджений саме в господарствах населення.

І хоча в ОСГ протягом 1990–2013 років (рис. 8) поголів'я великої рогатої худоби скоротилося на 443,6 тис. (на 12,5%), у т. ч. корів – на 243,2 тис. гол. (на 11,1%), свиней – на 1,3 млн (на 24,5%), птиці – на 14,9 млн гол. (на 13,2%), це доводить скоріше не про кризу в цьому сегменті аграрної економіки, а про проблему купівельної спроможності споживачів.

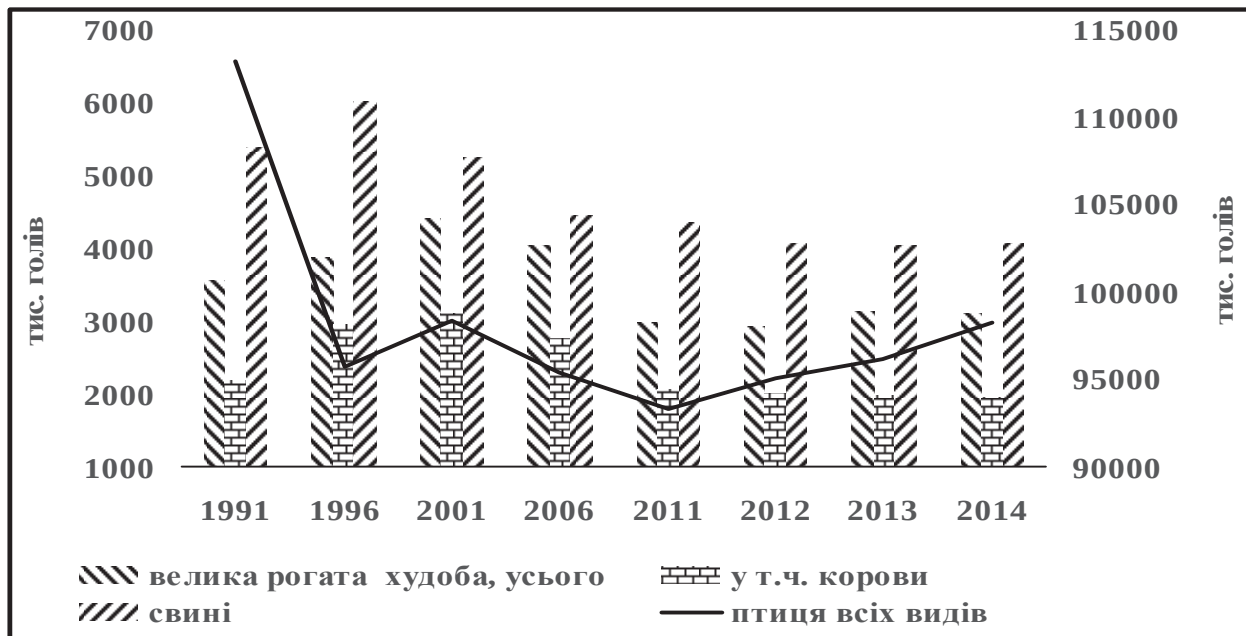

Рис. 8. Динаміка поголів'я худоби та птиці в господарствах населення у 1991–2014 рр. (на 1 січня)

Джерело: Державна служба статистики України.

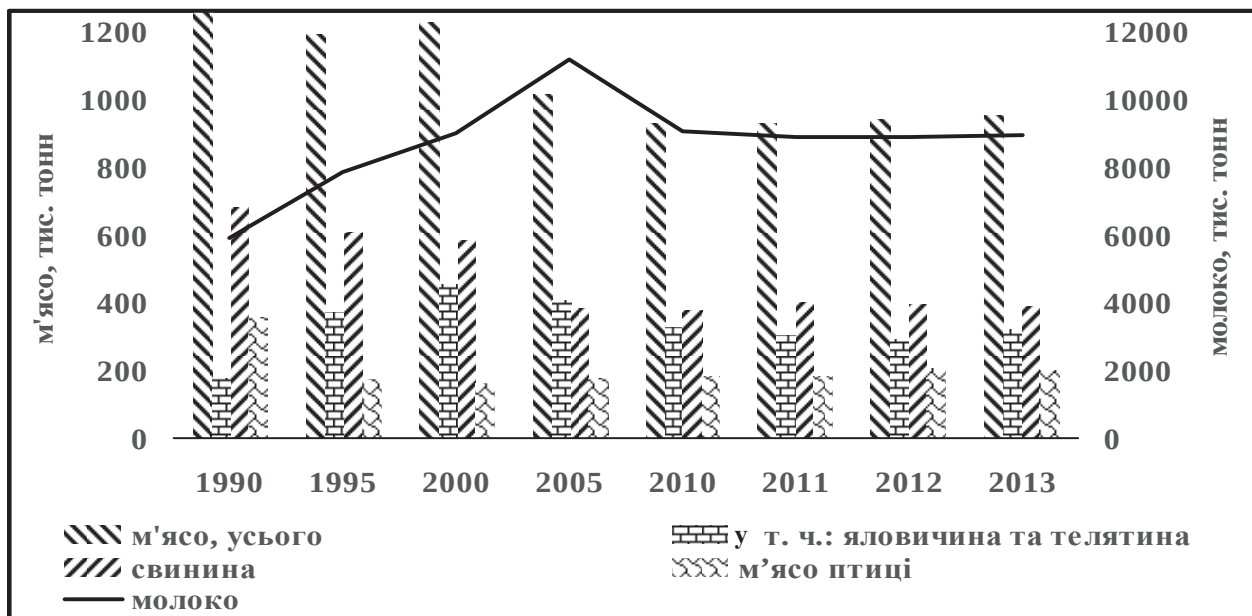

Рис. 9. Виробництво молока та м'яса (у забійній масі) в господарствах населення у 1990–2013 рр.

Джерело: Державна служба статистики України.

А тому відсутність різких коливань поголів'я худоби та птиці дала змогу запобігти в господарствах населення різких спадів виробництва тваринницької продукції (рис. 9) – обсяги виробництва молока у 2013 році порівняно з 1990-м зросли на

3,03 млн т (на 51,6%), загальне виробництво м'яса зменшилося на 310,7 тис. т (на 24,7%), у т. ч. свинини – на 2966 тис. т (на 43,4%), м'яса птиці – на 149,9 тис. т (на 42,6%). При цьому виробництво яловичини збільшилося на 140 тис. т. (в 1,8 раза).

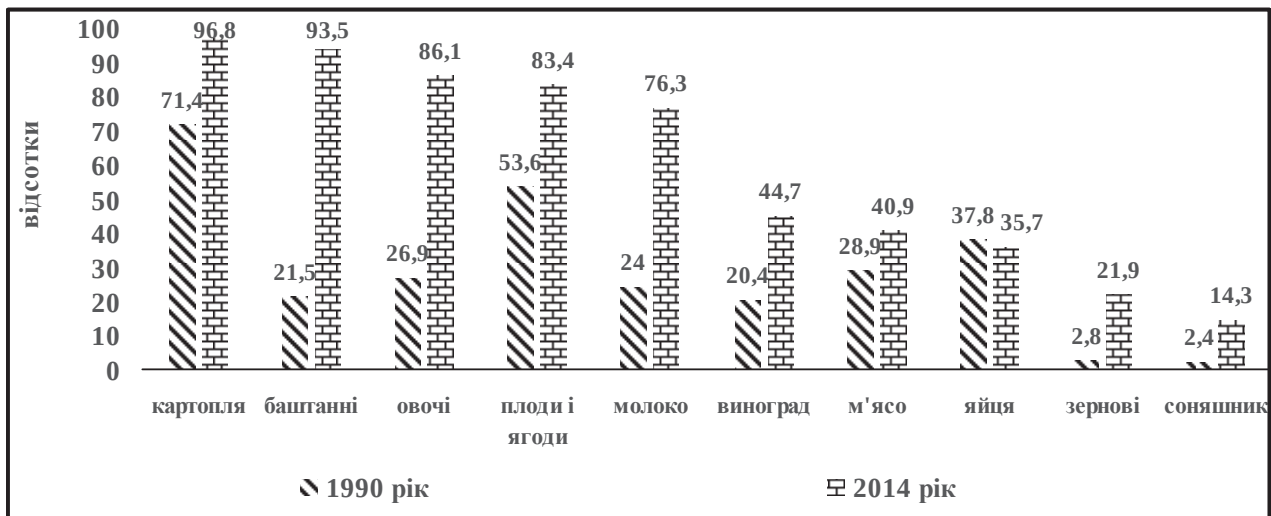

Рис. 10. Питома вага продукції, виробленої в господарствах населення, у загальному виробництві окремих видів продукції у 1990 та 2014 роках

Джерело: Державна служба статистики України.

До цього слід додати, що стабільно висока питома вага господарств населення перетворила їх у цілком сформовану частину вітчизняного сільськогосподарського виробництва, яке нині забезпечує практично повністю виробництво картоплі, баштанних культур, плодів та ягід, більшу частину молока, 44,7% винограду, понад 40% м'яса,

майже 40% яєць, п'яту частину вітчизняного виробництва зернових культур і 14,3% сояшнику (рис. 10). Як було зазначено вище, у вартісному відношенні продукція господарств населення нині становить 45% валової продукції сільського господарства України.

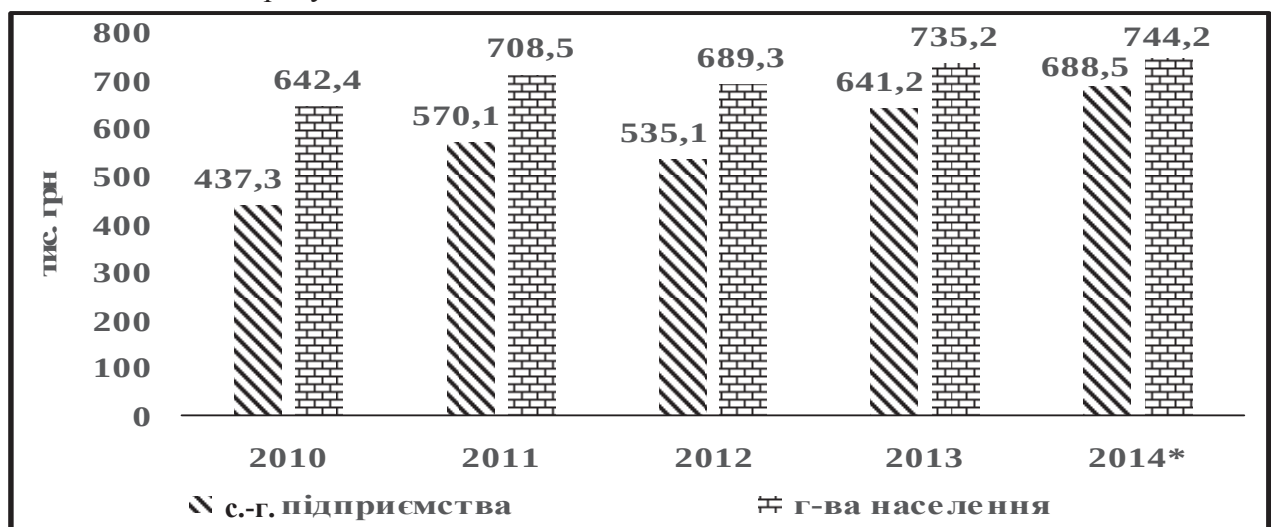

Рис. 11. Валова продукція сільського господарства в сільгосппідприємствах і господарствах населення України у 2010–2014 рр. із розрахунку на 100 га с.-г. угідь, у постійних цінах 2010 р. (*дані за 2014 р. наведені без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя)

Джерело: Державна служба статистики України.

Зазначимо, що ефективність виробництва сільськогосподарської продукції в господарствах населення суттєво вища, ніж у сільгосппідприємствах, про що показують дані рисунка 11, а також має вищий рівень стабільності.

Щодо показників використання земельного ресурсу, що є нині в розпорядженні

сільськогосподарських виробників України, то вони дуже далекі від рівня ефективності сільськогосподарського виробництва в країнах Європейського Союзу. Так, в ЄС-27 віддача гектара вища в 7,5 раза, в Італії – в 12,5 раза, у близькій нам Литві – утричі (рис.12).

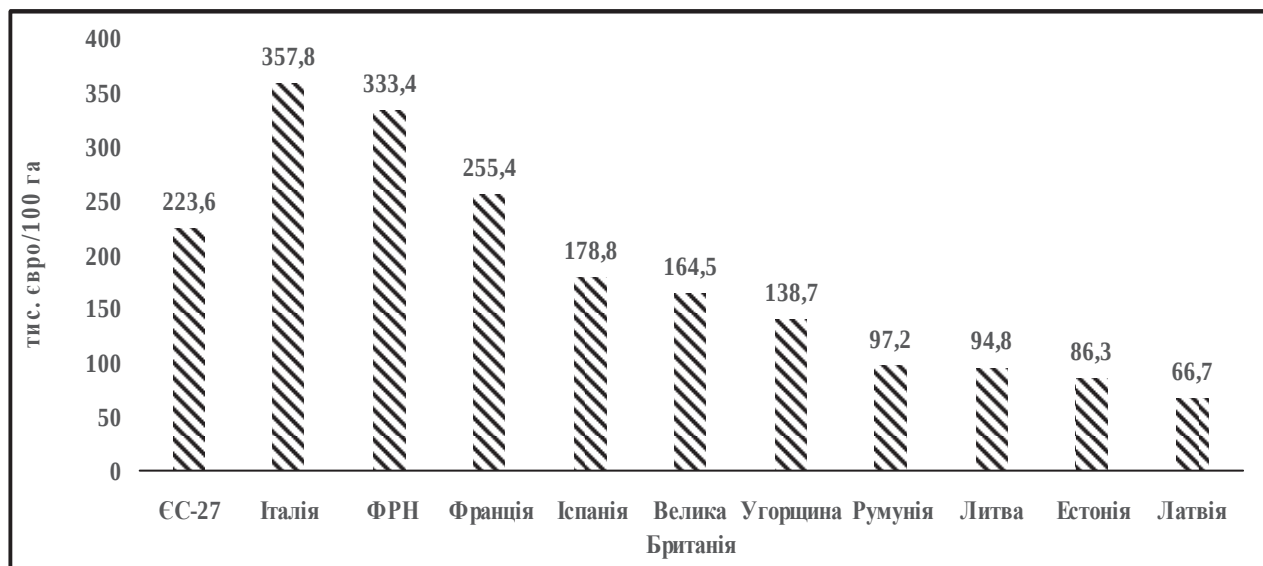

Рис. 12. Вартість сільськогосподарської продукції (basic prices) в ЄС-27 та окремих країнах ЄС із розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь у 2012 р.

Джерело: European Commission [4].

Разом із тим орієнтація на європейський досвід ведення сільськогосподарського виробництва для України є надзвичайно актуальною, і не лише з огляду на створення зони вільної торгівлі з Європейським Союзом. У числі головних орієнтирів – структурні переваги. В країнах ЄС немає, як в Україні, таких величезних землекористувачів (по 100 тис. га і більше). Натомість основу сільськогосподарського виробництва становлять невеликі (10 га) сімейні ферми. Зрозуміло, що на таких площах економічно набагато вигідніше вирощувати овочі, фрукти, ягоди, виноград, а також займатися тваринництвом.

У нас – навпаки: у структурі виробництва переважають відносно низькозатратні, але з мінімальною віддачею гектара технічні, олійні й зернові культури. В разі останніми роками зросла присутність України на зернових ринках світу. Але нічого, крім обвалу цін та падіння доходів аграріїв, це нам не принесло.

Агрохолдинги, які й спровокували цей бум в АПК, на нинішній час себе вичерпали.

Подальше їхнє домінування в галузі спричинення розорення дрібних фермерів, зростання рівня безробіття на селі, занепад соціальної сфери, а також деградацію ґрунтів, виснаження чорноземів, скочування аграрної України в розряд сировинних придатків світу.

У цілому, зважаючи на вищевикладене, економічний стан у сільському господарстві країни є надзвичайно напруженим, прибутковість галузі залишається сумнівною, адже її рентабельність у сільськогосподарських підприємствах протягом останніх 15 років становила від 6,8 до 27% і показує чіткі тенденції до падіння (рис. 13), що не може забезпечити розширене відтворення виробництва.

З іншого боку, господарства населення з їхніми архаїчним укладом повністю залежні від особливостей ситуативного попиту на внутрішньому ринку та потреб переробних підприємств і практично знаходяться поза увагою держави.

Рис. 13. Рівень рентабельності виробництва продукції сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах

Джерело: Державна служба статистики України.

Аналіз ситуації переконливо доводить, що протягом останніх 14 років Україна виробляла й експортувала аграрну продукцію переважно з низькою доданою вартістю, що і спровокувало становлення в країні експортної моделі сировинного характеру, за якої обсяги постачання продукції на світові ринки формуються на засадах ситуативного попиту.

Це стосується передусім вирощування й експорту зернових культур, збільшення яко-

го в майбутньому до 80 – 100 млн т не лише безперспективно в економічному сенсі, адже з року в рік валові збори зернових культур у світі збільшуються (за оцінками Міжнародної ради по зерну [7] виробництво пшениці в світі у 2019/20 МР зросте до 732,3 млн т, кукурудзи – до 1,02 млрд т, ячменю – до 149 млн т), що зумовлює стрімке зниження цін на них, а й створює загрозу для розвитку вітчизняного сільського господарства.

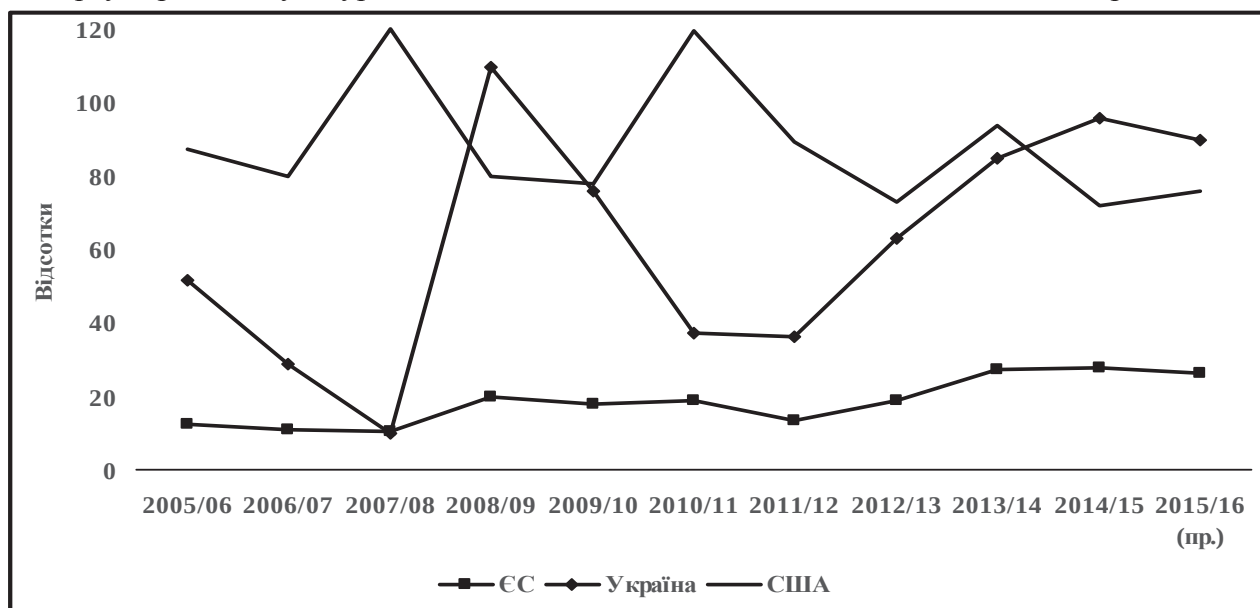

Рис. 14. Динаміка співвідношення обсягів експорту та внутрішнього споживання окремих світових експортерів зерна пшениці у 2005/06 – 2015/16 маркетингових роках

Джерело: Перераховано за даними USDA [8].

Останнє можна проілюструвати на прикладі аналізу динаміки співвідношення обсягів експорту та внутрішнього споживання зерна пшениці України, країн ЄС і США, які входять до групи її провідних світових експортерів (рис. 14).

Характерно, що в країнах ЄС цей показник протягом останніх 10 маркетингових років та прогнозу на 2015/16 МР не перевищив 27,4%, а впродовж останніх трьох маркетингових років простежується тенденція до його зниження. У США, яка є провідним світовим експортером пшениці, цей показник за 2005/06 – 2013/14 маркетингових років становив від 72,9 до 120,1%. Разом із тим

тут також простежується тенденція до зниження цього показника до 75,9% за останні роки. В Україні, навпаки, з 2011/12 МР встановилася чітка тенденція до збільшення обсягів експорту пшениці. Слід відзначити, що суттєве перевищення обсягів експорту над обсягом споживання будь-якого продукту, а для України це можна поширити на фуражні зернові й олійні культури, яка не має нині надійно гарантованих каналів збуту цієї продукції, будь-який збій у механізмах реалізації такої продукції (внаслідок можливих обставин непереборної сили, локауту тощо) може мати наслідком практично миттєве виникнення системної кризи галузі.

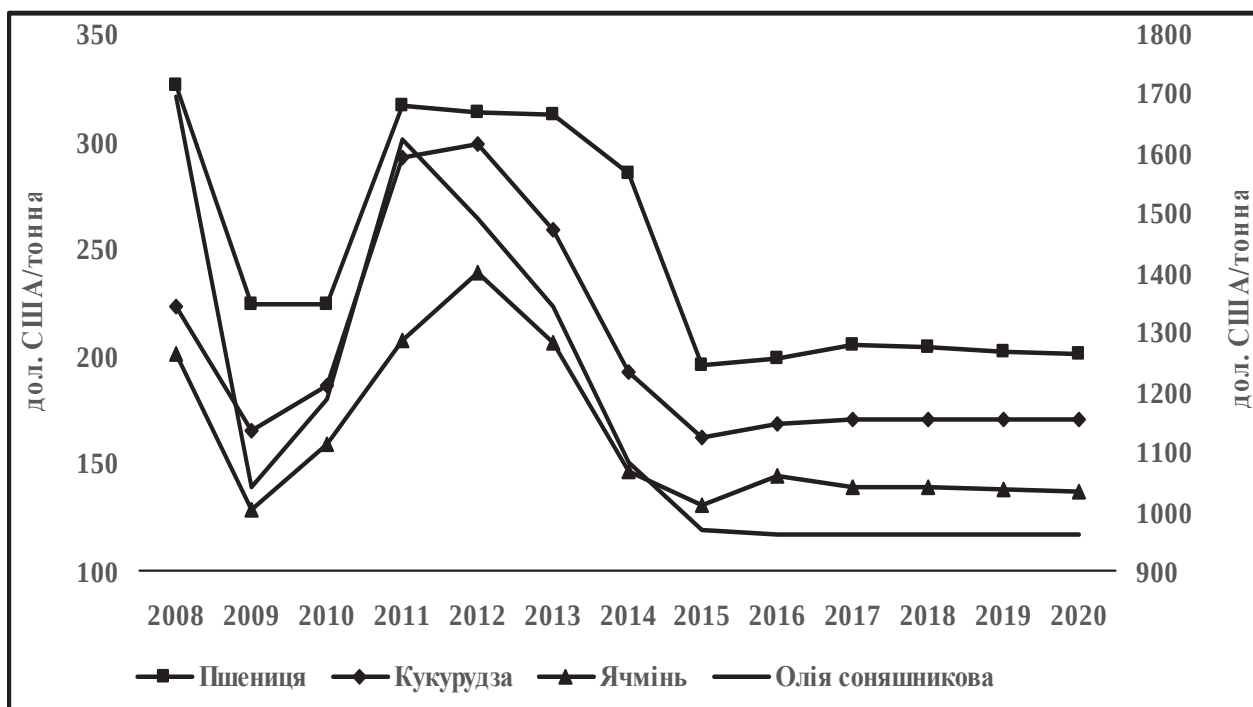

Рис. 15. Динаміка цін на зерно пшениці, кукурудзи та ячменю в міжнародній торгівлі у 2008–2014 рр. і прогноз на 2015–2020 рр.

Джерело: IMF [9].

З іншого боку, як уже було зазначено, відсутні економічні підстави для суттєвого збільшення експорту зерна. Адже, за оцінками Міжнародного валютного фонду, порівняно з 2014 роком до 2020 року ціни на зерно пшениці можуть знизитися на 29,7%, зерно кукурудзи – на 11,7, ячменю – на 6,1, соняшникову олію – на 11% (рис. 15).

Тенденції, що сформувалися у вітчизняному сільськогосподарському виробництві, негативно впливають на виробництво відповідної продукції харчової промисловості (рис. 16). Упродовж останнього десятиріччя

виробництво яловичини й телятини (свіжа чи охолоджена) зменшилося на 91,7 тис. т (у 2,8 раза), ковбасних виробів – на 51 (16,5%), маргарину – на 33 (11%), масла вершкового – на (5%), сирів жирних – на 145 (у 2,1 раза), борошна – на 709 (24,1%), хлібобулочних виробів – на 929 тис. т (у 1,7 раза). Аналогічна ситуація з переробкою продовольчої продукції. За цей період збільшилося лише виробництво свинини (свіжа чи охолоджена) – на 136 тис. т і м'яса й субпродуктів свійської птиці – на 420 тис. т.

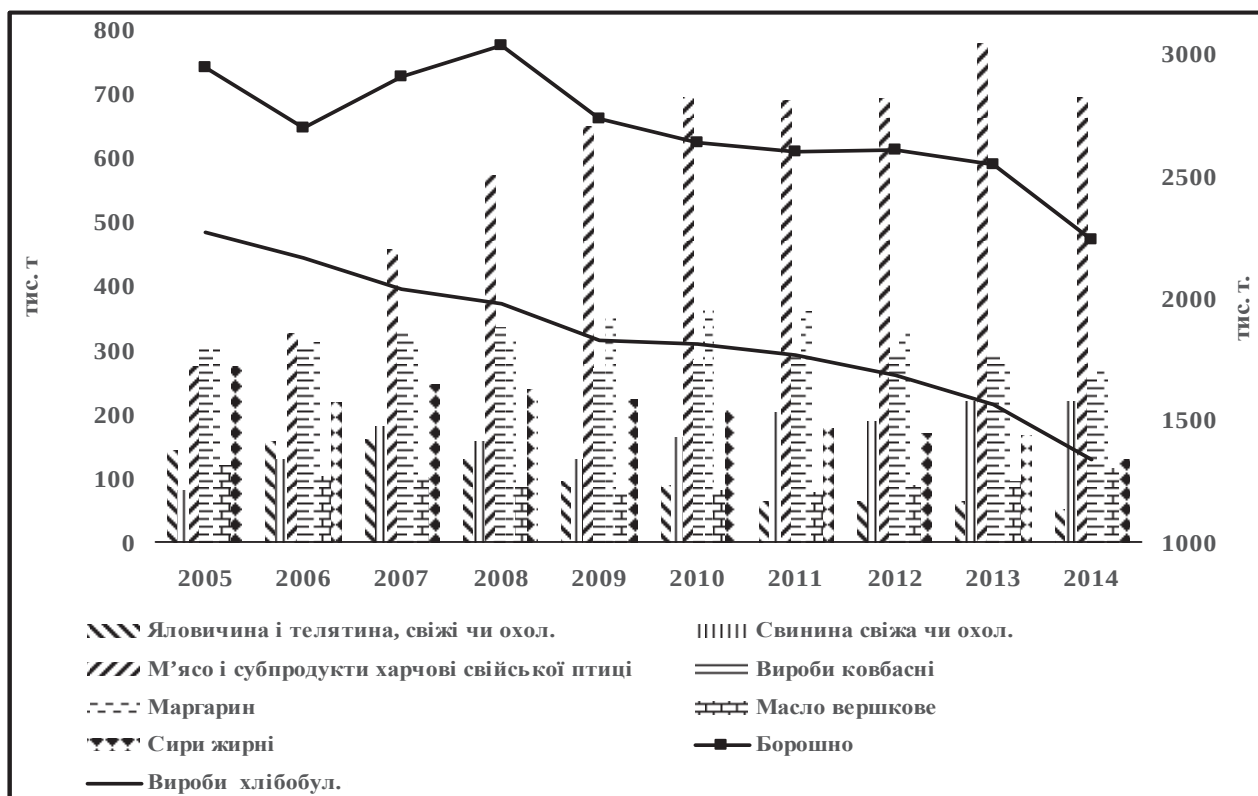

Рис. 16. Виробництво продукції харчової промисловості України у 2005–2014 рр.

Джерело: Державна служба статистики України.

До викладеного слід додати, що нинішній стан і тенденції виробництва та експорту вітчизняної аграрної продукції зовсім не враховують ситуації на світовому ринку продовольства, на якому найближчим десятиріччям очікується зниження цін на сільськогосподарську сировину, зокрема зерно, й можливе істотне підвищення цін на продукцію тваринництва та готову продукцію, які мають вищу додану вартість [4].

Це означає, що аграрна політика держави повинна включати в себе передусім структурну складову. На зміну некерованій агрохолдинізації повинно прийти неминуче розукрупнення вертикально інтегрованих структур, пріоритет тим господарствам, що займаються овочівництвом, тваринництвом, надання реальних преференцій експорту продукції АПК з високою доданою вартістю.

І саме у цьому контексті актуальними стають питання розвитку невеликих фермерських господарств, які відіграли важливу стабілізаційну роль у розвитку сільського господарства в період його переходу до ринкових відносин. І нині вони забезпечують виробництво найнеобхідніших продовольчих ресурсів, є місцем докладання праці для

зайнятих у ній осіб, залишаються вагомим складовою сільської економіки та постачальниками свіжих продуктів для місцевих продовольчих ринків.

У ринкових умовах у середовищі господарств населення відбулися й продовжують відбуватися трансформаційні зрушення, наслідком яких є їхнє розшарування за характером сільськогосподарської діяльності. Частка господарств, які виробляють продукцію для власного споживання, зменшується, а частка тих, що виробляють переважно товарну продукцію, зростає. У нинішніх умовах це особливо треба враховувати, починаючи з негайної розбудови інфраструктури (особливо заготівельної) і закінчуючи малою механізацією та інформаційно-дорадчим супроводом сімейних ферм.

Очевидно, що структурні зміни в аграрному секторі держави можуть бути зумовлені також розв'язанням проблеми ринку землі.

Але для цього потрібно завершити інвентаризацію і розмежування земель сільськогосподарського призначення державної, комунальної та приватної власності, удосконалити орендні відносини, спростити проце-

дуру реєстрації прав оренди земельних ділянок. Орендна плата за використання земельних ділянок має сплачуватися, як правило, у грошовій формі. Мають бути законодавчо закріплені мінімальні строки оренди, при цьому слід стимулювати середньострокові й довгострокові орендні відносини. Необхідна ефективна система підтримки сільгоспвиробників і база для функціонування відкритого, конкурентного, справедливого ринкового середовища. Треба остаточно впорядкувати кадастр, який усе ще має численні вади, та задуматися про ренту. І це ще не весь перелік. Нині нічого з цього не працює й працює далеко не скоро. На наш погляд, треба максимально розвивати та вдосконалювати оренду угідь.

Щодо плати за орендовані землі. За чинними оцінками, на сучасному етапі в оренді знаходиться 79,3% розпайованих земель; середня плата за оренду паю становить 1946 грн, більшість паїв (51,3%) надані в оренду від 1 до 5 років, а 35,4% – на строк від 6 до 10 років [10]. До цього слід додати, що низька плата за оренду паїв не лише ставить під сумнів результати аграрної реформи в Україні, а також є певного роду економічним нонсенсом, адже власники головного в галузі ресурсу (землі) мають право на справедливіший характер розподілу продукції.

Отже, розмір плати за оренду паїв має бути економічно обґрунтованим, а не ґрунтуватися, як нині, на «залишковому принципі»; треба також відпрацювати правовий та фінансовий механізми застави права на оренду земель, адже без цього неможливо сформувати ефективну систему фінансування галузі, а відтак і реалізації інноваційної складової її подальшого розвитку.

Також очікують вирішення питання створення ефективної системи захисту ґрунтів, відновлення й інституційної розбудови служби моніторингу земель, посилення повноважень громад на розпорядження землями сільськогосподарського призначення, особливо в умовах очікуваної децентралізації та адміністративно-територіальної реформи.

Висновки. Наведений аналіз показує, що протягом 1990–2014 років розвиток вітчизняного сільського господарства ґрунтувався на двох її найбільших структурних складо-

вих – сектору сільськогосподарських підприємств різного типу і господарств населення, які протягом новітньої історії України сформувалися у практично рівнозначні за обсягами виробництва.

Наразі сектор сільськогосподарських підприємств, особливо великих, орієнтований переважним чином на виробництво й експорт зернових та олійних культур, а також задоволення потреб олієжирової промисловості. Упродовж 1990–2014 років площі посіву зернових і технічних культур у сільгосппідприємствах збільшилися в кілька разів, що створило реальну загрозу розвитку процесів дегуміфікації ґрунтів. Рентабельність по суті монокультурного виробництва у сільгосппідприємствах падає, а її рівень не забезпечує його розширеного відтворення.

Сектор господарств населення орієнтований на внутрішній ринок та забезпечує практично повністю виробництво картоплі, баштанних культур, плодів і ягід, 76,3% молока, 44,7% винограду, понад 40 – м'яса, майже 40% яєць. У ньому виробляється 45% валової продукції сільського господарства України, але ОСГ донині не перебувають у зоні уваги та підтримки з боку держави, нею не координуються, а обсяги продовольства, що в них виробляються, залежать від ситуативного попиту населення й переробних підприємств.

У результаті обсяги неофіційного (фактично – тіньового) ринку в секторі селянських господарств останніми роками суттєво зростають. За експертними оцінками, по овочах він перевищує 80 %, м'ясу – 60, молоку – 40 %. При цьому ще кілька років тому ці показники були значно нижчими. Така тенденція зумовлена суттєвою різницею у цінах реалізації за офіційним (переробному підприємству, заготівельній організації, на організованому ринку) та неофіційним каналами реалізації (посередникам, що застосовують спрощені режими оподаткування), яка за даними фахівців становить: по молоку та яловичині – близько 2,5, по овочах – близько 4 разів. Насамперед страждають від такої несправедливості селянські домогосподарства, але і державу така ситуація теж не повинна влаштовувати, оскільки недосконалість маркетингових ланцюгів реалізації

продукції, виробленої селянськими господарствами, не забезпечує належного обсягу податкових надходжень, а рівень сплати податків суб'єктами аграрного ринку є мізерним (селянські господарства звільнені від сплати податку на доходи фізичних осіб, а посередники застосовують спецрежими оподаткування для фізичних осіб з фіксованими ставками).

Цю проблему покликані розв'язати ряд законопроектів, напрацьованих авторами даного дослідження.

Ми виходимо з того, що в умовах посилення кризових явищ в економіці й тотального безробіття на селі, вирощування сільськогосподарської продукції для багатьох сільських домогосподарств є єдиним реальним джерелом формування сімейних бюджетів. Отже, таку діяльність треба вноормувати та підтримати, особливо в частині справедливих та прозорих закупівель, а також дотримання вимог до якості продукції, необхідних для функціонування зони вільної торгівлі з ЄС.

Останнє, до речі, можливе лише за рахунок технологічного оновлення виробництва, в т.ч. й у малих сімейних фермах.

Поки що цього немає, а тому протягом останніх років у країні сформувалася модель сировинного експорту, яка не відповідає ситуації та прогнозам розвитку світового продовольчого ринку, де постійно зростає попит і ціна на продукцію тваринництва й готову продукцію харчової промисловості.

Продовження реалізації чинної моделі функціонування галузі спровокує нарощування дисбалансів, падіння прибутковості, подальшу деградацію ґрунтів, знищення поселенської мережі, що може поставити її на межу системної кризи та створити загрозу продовольчій безпеці держави.

Ситуація, що склалася, вимагає комплексного підходу щодо оптимізації розвитку вітчизняного АПК, бо саме тут тісно переплітаються соціальні, економічні, демографічні й інші злободенні проблеми.

Передусім має бути розроблена довгострокова (щонайменше до 2040 р.) стратегія державної політики агропромислового роз-

витку України, спрямована на реформування та виведення на інноваційний шлях двох основних складових галузі – сільгосппідприємств і господарств населення.

Розробленню й подальшому запровадженню підлягають питання єдиних для всіх суб'єктів виробництва та учасників аграрного ринку податкової політики й інструментів державної підтримки розвитку. При цьому захист прав інвесторів має бути законодавчо підтвердженим. Розвиток малого і середнього підприємництва в аграрній сфері має стати основним змістом завершального етапу аграрної реформи.

Нині податкові пільги мають вибірковий характер та поширюються лише на сільгоспвиробників, які мають юридичний статус, тоді як особисті селянські господарства не мають такого статусу й відповідно можливості скористатися ними (передусім, пільговим режимом справляння ПДВ). У них відсутнє джерело для компенсації вхідного ПДВ, при цьому зазначені витрати ОСГ лише при виробництві молока становлять близько 2 млрд грн.

Враховуючи негативну дію податкового фактора, селянські господарства змушені збувати продукцію за неофіційними каналами реалізації, які не передбачають відповідного відображення в системі статистики та сплати належних обов'язкових платежів.

Також мають бути передбачені заходи для формування потужного і стійкого до різного роду збурень на світовому продовольчому ринку експортного аграрного потенціалу держави, що ґрунтується не лише на сировині, але й на значно більших обсягах продукції тваринництва та переробки.

У цьому зв'язку є нагальна й об'єктивна необхідність забезпечити створення правових, економічних і соціальних передумов трансформації ОСГ в сімейні фермерські господарства з набуттям статусу юридичної чи фізичної особи – підприємця-виробника сільськогосподарської продукції, забезпечення їм повноцінної участі в аграрному ринку й однакової системи оподаткування з фермерськими господарствами та агрохолдингами.

Список використаних джерел

1. Гайдучький П.І. Аграрна реформа Л.Д. Кучми в Україні: історико-економічні аспекти / П.І. Гайдучький // Економіка АПК. – 2015. - №1. – С. 5 – 13.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Дослідження договорів оренди землі// Проект «Агроінвест» АМР США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.agroinvest.org.ua/files/Resources/Land_Leases_Presentation_24_06_2014.pdf.
4. Кириленко І.Г. Перспективи вітчизняного АПК в світлі прогнозів світового ринку продовольства / І.Г. Кириленко, В.В. Дем'янчук // Економіка АПК. – 2015. - №1. – С. 21 – 28.
5. Яцук І. Грунти потребують захисту [Електронний ресурс] / І. Яцук, В. Панасенко. – Режим доступу: <http://www.iogu.gov.ua/publikaciji/statti/grunty-potrebuyut-zahystu/>.
6. European Commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/agriculture>.
7. Five-year global supply and demand projection/International grains council [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.igc.int/en/grainsupdate/igcexpprices.aspx>.
8. United States Department of Agriculture, Foreign Agricultural Service [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fas.usda.gov>.
9. International Monetary Fund [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/np/res/commod/index.aspx>.

Стаття надійшла до редакції 04.08.2015 р.

* * *

Новини АПК

Зовнішньоторговельний обіг між Україною та Єгиптом зростає

Наша мета – відкривати нові зовнішні ринки задля впевненості українських аграріїв у завтрашньому дні. Нині географія ринків збуту вітчизняної аграрної продукції суттєво змінюється і вже не спрямована на Росію. Про це наголосив Міністр аграрної політики та продовольства України Олексій Павленко.

Він зазначив, що в I півріччі 2015 року найбільшим імпортером української продукції АПК є Китайська Народна Республіка, далі – Арабська Республіка Єгипет. «Зовнішньоторговельний обіг між Україною та Єгиптом за результатами семи місяців цього року склав 663 млн дол. Україна на своїх родючих чорноземах виробляє більше аграрної продукції, ніж споживає. Натомість Єгипет має велику кількість населення та невеликий обсяг виробництва, був, є і залишатиметься імпортозалежним», – повідомив очільник Міністерства.

Міністр наголосив, що за зазначений період експортовано продукції на суму 630,6 млн дол., а це – 8,5% від загального аграрного експорту України. До трійки найбільш затребуваних продуктів увійшли зернові злаки – 468,6 млн дол., олія – 69,6 млн дол., тютюн та вироби з нього – 36,2 млн дол.

«Цьогоріч розпочався експорт живих тварин до Єгипту. За них країна вже виручила 7,7 млн дол., також масла тваринного – 3,3 млн дол., продуктів переробки плодів та овочів – 0,5 млн дол., плодів, горіхів і цедри – 0,4 млн дол. Зокрема, Мінагрополітики України отримало офіційну пропозицію від Єгипту щодо поставок м'яса птиці в обсязі понад 12 тис. т», – зауважив Міністр.

«Під час робочого візиту в Єгипет у ході зустрічі з Міністром сільського господарства і освоєння земельних ресурсів країни Салахаддином Гілялем обговорено питання активізації співпраці в агропромисловому комплексі обох країн за введення нового русла Суецького каналу. За офіційними підрахунками, транзитний час для вантажів у південному напрямку скорочено на 8 год, а до 2023 року уряд Єгипту передбачає збільшення кількості транзитних суден із 49 до 97 у день. Переконалий, що нове русло забезпечить додаткові можливості для транспортування українського продовольства, стане для нашої держави своєрідним вікном як в Африку, так і на Близький Схід», – наголосив очільник аграрного відомства.

Міністр зазначив, що співпраця між Україною та Арабською Республікою Єгипет відбувається у форматі Спільної комісії з економічного та науково-технічного співробітництва. «Я є головою української частини комісії. Тому докладу максимум зусиль, щоб найближчим часом у Києві провести її сьоме засідання для подальшого сприяння активізації співробітництва між нашими країнами», – запевнив Олексій Павленко.

Прес-служба Мінагрополітики України